

על ציונות שמרנית

התנועה הציונית יצרה שינויים גדולים בחיי העם היהודי; כעת הגיעה השעה לשמר ולטכח את הישגיה

א

לכל אורך ההיסטוריה האנושית דנו הפילוסופים הפוליטיים בשאלות על אודות הטוב והרע, הצדק והעוול, ועמדו על ליקויים יסודיים בסדרי החברה הפוליטית ועל דרכים לתקנם.¹ הוגים כאפלטון, אריסטו, מקיאווולי, הובס ומרקס הציגו תפיסות מקיפות ומקוריות באשר לחיים החברתיים המאורגנים במסגרת פוליטית, ואף ניסחו עקרונות שכוחם יפה מעבר לגבולות הזמן והמקום שבהם נאמרו.

בנימין שורון

אדמונד ברק, הוגה הדעות הבולט ביותר בזרם השמרני, שיך אף הוא לרשימת הפילוסופים הפוליטיים הגדולים הללו.

ברק ניתח את העקרונות שעמדו ביסוד התופעות הפוליטיות הגדולות של זמנו ומקומו, לב האימפריה הבריטית של המאה ה-18, ועשה זאת בדרכים עקרוניות החורגות מעבר לזמנו ומקומו. ברק ראה במהפכנות ליקוי חברתי חמור, וכרפואה למכה זו ניסח את הגיון העמדה השמרנית; לדעתו, חברות אנושיות החפצות בקרירות ובשגשוג חייבות לאמץ היגיון זה.

לפי ברק, המדינאות היא חוכמה מעשית המבוססת על ניסיון: "חכמת הממשל כשלעצמה מעשית כל כך, ויעודה לצרכים מעשיים כאלה – עניין המצריך ניסיון, ואפילו ניסיון רב מזה שיוכל אדם כלשהו לרכוש בכל ימי חלדו, ככל שיהיה חריף ובקי ובעל טביעת עין".² לדידו, מוכרחים אנו להכיר בכך שאין בידינו כי אם ידע מועט מזה הדרוש לניהול בטוח של העניינים הפוליטיים. הפוליטיקה אליבא דברק אינה מציאות המוארת בעוצמת אור התבונה אלא דומה היא לחדר השרוי באפלה כבדה: על האדם הצועד בו להיזהר שבעתיים לבל יפגע בקיר ולבל ייתקל במכשול. על כן הזהירות היא עקרון יסוד בגישתו האנטי-מהפכנית של ברק. לדבריו, כל אדם נדרש "לזהירות עד בלי די בטרם ירהיב עוזו בנפשו להרוס בניין, אשר במשך דורות מילא פחות או יותר את צרכיה המשותפים של חברה, או לשוב ולבנותו, בלי שיהיו לנגד עיניו דגמים ודפוסים שתועלתם בדוקה".³

מסיבה זו התנגד ברק להרס המלוכה העוברת בירושה; ומאותה סיבה התנגד גם להרס המסורת הדתית וסירב להתרשם מהחלטתם של כמה פילוסופים (שהוא מכנה בזלזול 'סופיסטים')⁴ שהחליטו כי אין במסורת הדתית אלא אמונות תפלות. כך השיב להם: "חשים אנו בתוכנו פנימה כי הדת היא בסיס החברה האזרחית, והמקור לכל הטוב והמעודד... תשעים

בנימין שורון הוא עמית מחקר בפורום קהלת ודוקטורנט בחוג למדע המדינה באוניברסיטה העברית.

ותשעה למאה מבני עמנו [האנגלי] יעדיפו כל קורטוב של אמונות תפלות, שהצטברו במאגר התפלות שבנפש האדם במרוצה הדורות – על פני האפיקורסות.⁵

אכן ברק סבר כי יש טעם בביקורת פנימית על המסורת ובביצוע שינויים זהירים והדרגתיים המבוססים על ניסיון מעשי,⁶ אך הוא התנגד להפיכה ולהרס המסורת לאור עקרונות תבוניים כלשהם. לכן כתב:

אם עיקרי הדת שלנו יהיו זקוקים פעם להבהרה נוספת, לא נפנה לאתאיזם שיבוא להסבירים... יודעים אנו, וגאים אנו לדעת, שהאדם מטבעו הוא יצור דתי... אם ... [נשלך] מעל גוונו את הדת הנוצרית שעד כה הייתה גאוותנו ונחמתנו... חוששים אנו (שהרי היטב אנו יודעים כי השכל לא יסבול חלל ריק) שתבוא על מקומה איזו אמונת הבל גסה, נפסדת ומשפילה.⁷

בעיני ברק, אף שהדת ראויה לפעמים לביקורת ולשיפורים יש לה ערך ותרומה לחיינו הציבוריים; לא זו בלבד אלא שאם נעזוב אותה – עשויות להחליפה אמונות הבל מסוכנות לחברה. כמה מן האידאולוגיות הגדולות של המאה ה-20 יכולות לשמש דוגמאות מייצגות לאמונות הבל גסות, נפסדות ומשפילות שהחליפו את הדת מכוח התבונה.

ב

הוגים ומנהיגים בני זמננו הדוגלים בשמרנות צועדים בעקבות ברק, מאמצים את המסורת ומתנגדים לשינויים פזיזים ומרחיקי לכת המערערים את יסודות חיינו החברתיים והפוליטיים. ברם, יש להודות כי מלאכת ניסוחה של עמדה שמרנית-קוהרנטית איננה קלה כלל ועיקר.

בשנת 2018 פרסם ריצ'רד ברק התקפה חריפה על פרויקט השמרנות כולו בכתב העת האירופי לתאוריה פוליטית;⁸ ביקורתו נעשתה הן מן הזווית ההיסטורית הן מן הזווית העקרונית-אנליטית. מבחינה היסטורית תקף ריצ'רד ברק את ההנחה שאדמונד ברק היה הוגה דעות שמרני. כפי שהראה, מלבד העובדה שאדמונד ברק היה חבר המפלגה הוויגית הוא נודע כרפורמטור שתמך במרד מהפכני ואלים של המתישבים באמריקה נגד הכתר הבריטי.⁹ באופן דומה, על בסיס עקרון הזכויות הטבעיות והמקודשות של כל בני האדם דרש ברק לבצע רפורמה דרסטית בדרכי השלטון הבריטי בהודו, וניהל חקירה ארוכת שנים נגד השליט הבריטי בהודו כדי להדיחו מתפקידו.¹⁰ מלבד זאת, הוא לא נתפס בימי חייו כהוגה שמרן – לא בבריטניה, ולא בגרמניה ובצרפת. את מחשבותיו על המהפכה בצרפת פרסם בשנת 1790, אולם הביטוי 'שמרנות' הופיע לראשונה רק בשנת 1818 על ידי הוגי דעות צרפתים אנטי-מהפכניים.

יתר על כן, קובע ריצ'רד ברק, העמדה השמרנית היא פרדוקסלית מבחינה אנליטית, שכן התוכן שהשמרן מבקש לשמר הוא לעיתים תוכנה של מהפכת האתמול. בלשונו של רוברט מיכלס: "הבולשביקים של היום הם שמרנים כמו הצאריסטים של אתמול".¹¹ אם יריבים פוליטיים מובהקים כאלה ראויים לשם 'שמרנים', הרי שהשמרנות אינה אלא עמדת התייחסות חיוורת וחסרת תוכן רעיוני ואידאולוגי.¹² לפי גישה סקפטית זו, האידאולוגיה השמרנית המשוכללת המוצגת כיום על ידי אינטלקטואלים מערביים אינה אלא יצירה חדשנית של הוגים מן המאה העשרים.

תקצר היריעה כאן מלהכיל תשובה מלאה ומפורטת לביקורתו של ריצ'רד ברק; ברם נראה שאדמונד ברק עצמו הכיר את הגישה הסקפטית ביחס להיסטוריה של השמרנות, ואף נתן לה מענה. ברק לא ראה עצמו כמפתח גישה חדשה להבנת הפוליטיקה אלא כיוורש של מסורת עתיקת יומין. לטענתו, כל המשפטנים האנגלים הגדולים – מאז אדוארד קוק ועד ויליאם בלקסטון – סברו כי חירויותיהם של האנגלים לא באו לעולם כרעיונות חדשניים ומהפכניים אלא התפתחו ממקור עתיק. כלשונו: "משתדלים הם להוכיח שהמגילה העתיקה, המגנה כרטה של המלך ג'ון, קשורה הייתה לעוד מגילה מפורשת מאת הנרי ה-1, וכי שתיהן כאחת לא היו אלא אישור מחודש לחוק הממלכה הקיים והעתיק עוד יותר"¹³. כאן ברק עצמו מבטא את הגישה הסקפטית שלפיה "אולי לא תמיד הדין עם המחברים האלה"; והוא גם משיב לה: "אבל אם טועים חכמי הדין בכמה פרטים, הרי הדבר מוכיח ביתר שאת את צדקתי, שכן זו הראיה לנטייה האדירה לימי קדם"¹⁴.

אומנם התיאור ההיסטורי השמרני עלול להפריז בטענתו כאילו החירויות נובעות תמיד מחוקים עתיקים; אולם מה שחשוב מבחינת הגישה השמרנית הוא עצם קיומה של נטייה בקרב המחוקקים, המשפטנים והציבור לקשור את תפיסותיהם הפוליטיות הנוהגות עם המסורת ולראות בעקרונות הפוליטיים המקודשים ירושה מן הדורות הקודמים.

ג

ניסוחה של עמדה שמרנית ישראלית קוהרנטית הוא מעשה מורכב המעורר מבוכה ומחלוקת. האם התנועה הציונית יכולה להיחשב שמרנית? יש הרואים בציונות תנועה מהפכנית ששינתה מן היסוד את סדרי החיים של היהודים כפי שהתפתחו במשך מאות שנים בארצות העולם; ויש הרואים בה תנועה ריאקציונרית שהשיבה את העם היהודי למדינתו העצמאית במולדתו ההיסטורית. בין כך ובין כך, אין הציונות תנועה משמרת, שהרי היא לא נזהרה מפני שינויים פוליטיים-חברתיים כבירים ומהירים בחייה של האומה היהודית; להפך, תמורות אלו היו עיקר משאת נפשה.¹⁵

ברם, האם החברה הישראלית כיום מתאפיינת במהפכנות? לדת היהודית תפקיד מרכזי בחיים הציבוריים והפרטיים במדינת ישראל; אפילו המגדירים עצמם חילונים אינם רואים עצמם ברובם חסרי דת, ורבים מהם מכבדים את המסורת הדתית, נוטים אליה חיבה, ומעוניינים לשמר אותה ולא להתנכר אליה. רוב החילונים הישראלים שובתים ממלאכתם ביום השביעי; חוגגים את מועדי ישראל; נימולים, נישאים, מתגרשים ונקברים לפי דרישות הלכתיות – ומתגייסים לצבא כדי להגן על מדינה שלה זהות לאומית ודתית ייחודית. בקרב היהודים בישראל ובקרב נציגיהם בכנסת – בין אם הם חרדים לא-ציוניים, דתיים-לאומיים, מסורתיים או חילוניים – רווחת ההסכמה שיש לשמר את הישגיה הכבירים של התנועה הציונית.

קביעתו של אדמונד ברק כי האמנה החברתית כוללת לא רק את החיים אלא גם את המתים ואף את אלה העתידים להיוולד¹⁶ – מובנת מאליה לישראלים. אנו, היהודים הישראלים, רואים את עצמנו כחוליה בשרשרת היסטורית, טבועה בנו אותה "הנטייה האדירה לימי קדם", סיגלנו את היכולת לשפר, ואנו מחויבים לאבותינו ואמותינו כשם שאנו מחויבים לבנינו ובנותינו.¹⁷ לכן החברה הישראלית היא ביסודה חברה משמרת ולא חברה מהפכנית; מדינת

ישראל קמה אומנם בקול רעש גדול, אך החברה בה משמרת היטב את זהותה הלאומית והדתית.

הקמת מדינה תוך יצירת שינויים כבירים בחיי אומה – אין פירושה בהכרח דחיית השמרנות. השיטה השמרנית מכירה בקיומם של מצבים חברתיים חמורים המחייבים תיקונים מהפכניים. בהתייחסותו החיובית למהפכה האנגלית המהוללת של 1688 קבע אדמונד ברק כי "מהפכה תהיה מפלטם האחרון של החושבים והטובים".¹⁸ ברק אף סבר שרפורמות דרסטיות דרושות במושבות באמריקה ובשלטון הבריטי בהודו.¹⁹ בעיני רבים ממנהיגי הציונות אכן היה מצבו של העם היהודי כה חמור עד שלא נותרה לו כל ברירה אלא לשוב למולדתו ההיסטורית ולהקים בה את מדינתו. הציונות ראתה בהקמת המדינה אמצעי הישרדותי ראשון במעלה שאין ממנו מפלט. האנטישמיות, הפוגרומים, הפשיזם, הנאציזם, ומעל לכול השואה הוכיחו כי הצדק היה עימם.

ב-5 באוגוסט 1934 טען בנציון נתניהו כי:

הצה"ר [ארגון הציונות הרוויזיוניסטית] חי בתוקף הרביזיה... הצה"ר פתח ברביזיה כלפי המדינות הפרשנית של וייצמן וסיים ברביזיה כלפי כל המסורת וההשקפות הגלותיות כולן... הצה"ר [העמיק] את רעיון הממלכתיות העברית ועשה אותה לתפיסת עולם, מהפכנית במהותה בשביל חלק הגון מן האינטליגנציה וחלק גדול מן הנוער.²⁰

המהפכנות גלויה כאן בכל עוצמתה, אך ניכר גם כי מקורה בתובנה שהמהפכה הציונית היא הכרח והיא המפלט האחרון להצלת העם היהודי.

ראש הממשלה בנימין נתניהו, הרואה עצמו תלמיד מובהק של אביו, מתבלט בתמיכתו במערכת של שוק חופשי, בתמיכתו בסטטוס-קוו ביחסי דת ומדינה, בהתנגדותו להרפתקאות צבאיות, בהתנגדותו לוותרים מדיניים נאיביים, ובפעילותו לחיזוק בריתות עם מדינות זרות (מתוך הבנה ש'שלום עושים עם חזקים'). אלה הם עקרונות יסוד במדיניותו הזהירה של נתניהו הנוקט צעדים הדרגתיים לשם יישומם של שיפורים ותיקונים הדרושים לשימורם של הישגי התנועה הציונית ולטיפוחם.

המעבר מהאב לבן, מבנציון נתניהו לבנימין נתניהו, יכול אפוא לסמל את המעבר ממהפכנות ציונית לשמרנות ציונית: מן הכורח להקים את המדינה היהודית אל הצורך לשמר את הישגיה.

des principales modifications quelle a subie jusqu'a nos jours (Paris: 1855), p. 23; Chaim Perelman and Lucie Olbrechts-Tyteca, *The new rhetoric: a treatise on argumentation* (Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 1969), p. 62.

3. ברק, *מהשבות על המהפכה בצרפת*, עמ' 74. נקודה זו זוכה לניתוח אנליטי אצל אלון שלו, "על השמרנות: הדרך לטוב האפשרי", השילוח 14 (2019): עמודים 33–42.

1. ליאו שטראוס, "מהו פילוסופיה פוליטית?", *ירושלים ואותנה: מבחר כתבים*, מאנגלית: אברהם הוס ודוד זינגר, ירושלים: מוסד ביאליק ומכון ליאו בק, תשס"א, עמ' 89–123.

2. אדמונד ברק, *מהשבות על המהפכה בצרפת*, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם, 1999, עמ' 74. השוואה: אריסטו, *אתיקה מהדורת ניקומאכוס*, מיוונית: יוסף ליבס (הוצאת שוקן: ירושלים ותל אביב, 1985), עמודים 16–17 [1094b.20]. Eugène Thionville, *La théorie des lieux communs dans les Topiques d'Aristote et*

12. ראו גם פרידריך האייק, "מדוע אינני שמרן", חוקת החירות, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם, 2013, עמ' 386: "אני מסופק אם ייתכן דבר הקרוי פילוסופיה פוליטית שמרנית. לעתים קרובות תוכל השמרנות להיות כלל מעשי מועיל, אך אין היא נותנת לנו שום עקרונות מנחים שיוכלו להשפיע על ההתפתחות לטווח ארוך".
13. ברק, *מחשבות על המהפכה בצרפת*, עמ' 49.
14. שם.
15. Jonathan Rynhold, "In Search of Israeli Conservatism", *Journal of Political Ideologies*, 7 (2002), pp. 199–220.
16. כלשונו של ברק, *מחשבות על המהפכה בצרפת*, עמ' 103: "שותפות לא בין החיים בלבד אלא בין החי, המת והעתידי עוד להיוולד".
17. כלשונו של ברק, שם, עמ' 49. ראו גם דבריו, שם, עמ' 151: "אני אראה את קנה המידה למדינאי בצירוף של נטייה לשמר ויכולת לשפר".
18. שם, עמ' 48.
19. Peter Berkowitz, *Constitutional Conservatism: Liberty, Self-Government and Political Moderation*, Stanford California: Hoover Institution Press, 2013, pp. 32–33.
20. בנציון נתניהו, "כלפי עצמנו", *הירדן*, 5.8.1934, עמ' 1.
4. לשימושים שונים של ברק בביטוי "סופיסטים", ראו Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France: A Critical Edition*, Stanford: Stanford University Press, 2001, pp. 176, 185, 238, 328, 398. אהרן אמיר תרגם בדרך כלל את המילה "סופיסטים" ל"פלפלנים".
5. ברק, *מחשבות על המהפכה בצרפת*, עמ' 97–98.
6. להלן ציטוטים אחדים לדוגמה: "מדינה החסרה את האמצעים לשנות משהו, אין אלה אמצעים לשמר את עצמה" (שם, עמ' 41); "בני עמה של אנגליה יודעים היטב כי רעיון הירושה ממציא להם עיקרון בטוח של שימור, ועיקרון בטוח של מסירה, בלי להוציא כלל עיקרון של שיפור" (שם, עמ' 50); "לעולם אין אנו חדשנים גמורים בשיפורינו, ולעולם אין אנו עוברי בטל גמורים במה שאנו משמרים" (שם, עמ' 51).
7. שם, עמ' 98, וראו גם שם, עמ' 147, 152.
8. Richard Bourke, "What is Conservatism? History, Ideology and Party", *European Journal of Political Theory*, 17 (2018), pp. 449–475.
9. Edmund Burke, "Speech on Conciliation with America", *On Empire, Liberty, and Reform: Speeches and Letters*, New Haven: Yale University Press, 2000, pp. 62–134.
10. Burke, "Speech on Fox's East India Bill", *On Empire, Liberty, and Reform*, pp. 282–370.
11. "the Bolsheviks of today are as conservative as the czars of yesterday" – מצוטט אצל ריצ'רד ברק (הערת שוליים 8), עמוד 452.